

Археологія – це ціле життя

Незабаром відомому українському ученому - археологу Іванові Чернякову виповниться 70 років. Ювілейна дата. Зазвичай саме до ювілеїв готують певні підсумки діянь минулих років. Деяких достойників вшановують на урочистих зборах, дарують звання, титули, нагороди. Та Іван Тихонович Черняков не належить до того кола вчених, які обласкані належним і відповідним його науковому доробку визнанням. Він з тої когорти дослідників, для яких наука – понад усе, бо це його життя, а життя триває, не зважаючи на звання і нагороди. Воно – це постійна робота, радість і розчарування, знахідки і втрати, і, головне, пошук наукової істини.

Коли знайомишся з біографією Івана Чернякова, то виникає відчуття, що він з дитинства плекав у собі найважливіші для вченого якості – допитливість, толерантність, постійне устремління до знань і вражаючу одержимість до творчої роботи. Це здається дивним надбанням, адже він народився у глухому, забутому Богом селі Нова Слобода Путивльського району Сумської області, де у довоєнні роки був колгосп з назвою “Мирова революція” і де все ще існувало натуральне господарство, ходили у лаптях, палили каганці, а книжки у всьому селі можна було порухувати на пальцях. Але саме там ще від первісних часів лишилась незайманою дивна природа – дрімучі ліси, кришталево чисті озера і джерела, яскраві багатобарвні луки і загадкові болота. Весь цей дивовижний світ природи, казки, що їх так цікаво розповідала бабця та багатоголосі мелодійні пісні пробуджували уяву і плекали духовні сили. У цьому селі жили горюни – саме так називали селян усі навколо. Та ніхто тоді, мабуть, не знав, що вони є нащадками древнього племені горюнів, яке згадувалось у літописах від часів Київської Русі. Люди говорили мовою автора “Слова о полку Ігоревім” – “не лепо ли не бьашеть...”. Таке унікальне явище, як мікросубетнос горюни лише у наш час привернув до себе увагу науковців, і то, нажаль, лише російських.

Іван-горюн ріс, як і усі сільські хлопці – пас гусей, корів, допомагав мамі у полі і по господарству, але пережив у дитинстві жахливу трагедію, коли фашистські загарбники спалили село і вбили понад 600 односельців, серед яких були і його друзі, рідні. Згодом дізнався, що на фронті загинув батько. Дитинство понівечила війна. Та життя тривало. Він старанно вчився у школі, до якої пішки щодня у будь-яку погоду ходив за сім кілометрів у сусіднє село. Понад усе любив читати книжки, а після семирічки вступив до Путивльського педучилища, яке закінчив з “червоним” дипломом і одержав направлення для вступу до Київського університету на фізико-математичний факультет. Та доля розпорядилася інакше. Сам Іван розповідає, що його найулюбленішим предметом була історія. Вчителька історії була родом з Одеси і інколи з захопленням розповідала учням про море. Тож Іван, що виріс серед лісів і боліт, сів у потяг і поїхав до Одеси, щоб “побачити море”. Там він вступив до Одеського університету на історичний факультет. Так розпочався “одеський” період його життя.

“Научит горюна чужая сторона – и вымучит, и выучит”

Сб. Русские пословицы и поговорки, М., 1988, с.204.

Перша зустріч з археологією відбулась у 1953 р., коли студент педучилища Іван Черняков працював у експедиції, очолюваній Д.Т.Березовцем. Досліджували

слов'янський могильник у с.Волинцеве поблизу Путивля та обстежували городище і поселення мар'янівської культури біля с.Бунякіне. Про студентські роки Іван говорить з гумором – “я не мав теплового одягу, тому не ходив містом, а проводив час у бібліотеці університету”. Вчився відмінно з усіх предметів, та археологія вже ставала професією. Становленню сприяли вчителі – М.Ф.Болтенко, М.С.Синіцин, П.Й.Каришковський. Весь вільний від навчання час проводив у археологічних розвідках, приймав участь у розкопках поселення сабатинівської культури поблизу х.Черевичний, курганів у с.Чорноморка та с.Усатове. За його участю були закладені перші розкопи на античному Надлиманському городищі та у Ніконії поблизу с.Роксолани. Він брав участь у розкопках пізньопалеолітичної стоянки Велика Акаржа, які проводив відомий дослідник П.Й.Борисковський.

На той час Одеса була своєюрідною “Меккою” для археологів. Сюди, до найдавнішого в Україні археологічного музею приїздили вчені з усіх наукових осередків України, Росії, спеціалісти з-за кордону. Саме у стінах цього славетного музею і розпочалась наукова діяльність І.Чернякова. Вже через рік після закінчення університету він став заступником директора з наукової роботи, а за чотири роки і директором. Він зустрічався, спілкувався з відомими дослідниками – Т.С.Пассек, М.І.Артамоновим, П.М.Шульцем, В.Ф.Гайдукевичем, Б.О.Рибаковим, С.М.Бібіковим, О.І.Тереножніним, О.П.Чернишем, М.М.Герасимовим, Л.М.Славіним, М.Я.Мерпертом, Т.В.Блаватською, Г.І.Мелюковою, Т.Сулімірським. З деякими йому пощастило працювати у експедиціях. Так накопичувався досвід і примножувались знання. Незвично молодий, за тодішнім усталеним порядком, директор зробив дуже багато для відновлення діяльності Одеського археологічного товариства, яке стало своєюрідним спадкоємцем одного з найстаріших наукових товариств – “Одеського товариства історії та старожитностей”. Енергійними зусиллями І.Чернякова започатковано видання археологічних збірників “Матеріали про археологи Северного Причорномор'я”, “Краткие сообщения о полевых исследованиях Одеського археологического музея”, “Записки Одеського археологического общества”. Його статті систематично публікувались у цих збірниках та багатьох інших фахових виданнях. У перші ж роки на посаді директора І.Черняков, подолавши безліч протидій, домогся виділення коштів і провів ремонт у музеї, оновив експозицію, навіть той “Лаокоон”, що є прикрасою архітектурного обрису музею, саме ним був перенесений з трамвайної зупинки на Преображенській площі до музею. Адже він розумів, що унікальна копія, виготовлена з цілої глиби мармуру ватиканськими майстрами є пам'яткою, яку необхідно зберегти. У ті роки Іван Черняков постійно виступав зі статтями про археологічні пам'ятки у одеській пресі, приймав участь у радіо і телевізійних передачах, за його активної участі були створені експозиції Білгород-Дністровського, Ізмаїльського, Болградського, Татарбунарського краєзнавчих музеїв Одещини. Він завжди щиро намагався повернути до ідеї збереження пам'яток всіх небайдужих: краєзнавців, співробітників музеїв, викладачів шкіл та вузів, студентство. Популяризація наукової унікальності археологічних пам'яток Північного Причорномор'я не відповідала ідеологічній спрямованості діяльності Міністерства культури УРСР. За своє самовіддане служіння науці І.Черняков одержав сувору догану, де так і було записано “за надмірне захоплення науковою діяльністю”. Саме після цього він зрозумів, що

музей має стати науковим осередком, центром археологічної науки на півдні України і у 1971 р. за сприяння тодішнього директора Інституту археології АН УРСР Ф.П.Шевченка Одеський археологічний музей було підпорядковано Академії наук УРСР.

На археологічній ниві ще багато “білих плям”. Так і досі одним з найскладніших для вивчення періодів давньої історії є доба бронзи на території України. Це той складний період, вивченню якого І.Черняков присвятив майже п’ятдесят років життя. Від 1956 р. ним систематично проводились розвідки у найменш вивченій приморській зоні межиріччя Дунаю та Дністра, якими виявлено значну кількість пам’яток різних епох. Ним вперше на лівобережжі Дунаю на території Одеської області відкриті поселення енеолітичної культури Гумельниці. Встановлено поширення пам’яток сабатинівської культури на захід до пониззя Дунаю та Прута. Поблизу с.Сарата виявлено могильник усатівської культури, яку І.Черняков вважає синкретичною культурою зі складовою культури степових племен Північно-Західного Причорномор’я і трипільських племен Подністрів’я та Побужжя. На основі розкопок курганів у межиріччі Дунаю та Дністра І.Чернякову вдалося створити першу культурно-хронологічну колонку бронзової доби Північно-Західного Причорномор’я, довести факт просування племен катакомбної культури до Дунаю та Прута, обґрунтувати виділення окремої буджацької культури. Він вперше виявив поховання сабатинівської культури у Північному Причорномор’ї. Сабатинівська культура – це особливе захоплення І.Чернякова. Він вважає, що сабатинівці і історичні Геродотові киммерійці – це один народ, діяння якого полишили у давній історії усього Старого Світу яскраві самобутні сторінки. Своє бачення стародавньої історії та археології він виклав у сотнях статей. Інколи І.Чернякову дорікали, що він втручається, як кажуть, не у свою “парафію”, тобто дозволяє собі розкіш виходити за межі вузької спеціалізації – доби бронзи – і писати статті з проблем палеоліту, енеоліту, античності, скіфо-сарматського часу, ранніх слов’ян та кочовиків степів Північного Причорномор’я. Це називали “дилетантизмом”, “авантюризмом”, “провінційною амбітністю”, але ті учені, життєвий та науковий досвід яких, ґрунтовні знання та авторитет були визнані і незаперечні у середовищі археологів так не вважали. З повагою до наукових пошуків І.Чернякова ставились М.Артамонов, С.Бібіков, Е.Балагурі, М.Брайчевський, В.Генінг, В.Даниленко, Б.Рібаков, Е.Симанович, О.Тереножкін і багато інших фахівців.

Оскільки Іван Черняков завжди вирізнявся устремлінням дійти до суті, у всьому покладаючись лише на власні знання та досвід, він успішно започаткував експериментальні дослідження з древнього бронзолivarного виробництва, бо вивчав скарби речей бронзової доби. Інтерес до технологічних засобів древніх майстрів у виготовленні предметів з різних матеріалів породив захоплення, що нині зветься “хоббі”. Він власноруч виготовляє різні предмети у древньому стилі з бронзи, дерева, кістки, каменю, займався навіть ткацтвом та розписом тканин.

У 1985 р. Іван Черняков переїхав до Києва і плідно працював у Інституті археології АН УРСР. Протягом п’яти років він очолював Відділ первісної археології, був головою Польового комітету. За його ініціативи були проведені Польові семінари, присвячені вивченню трипільської культури (Тальянки –1989) та

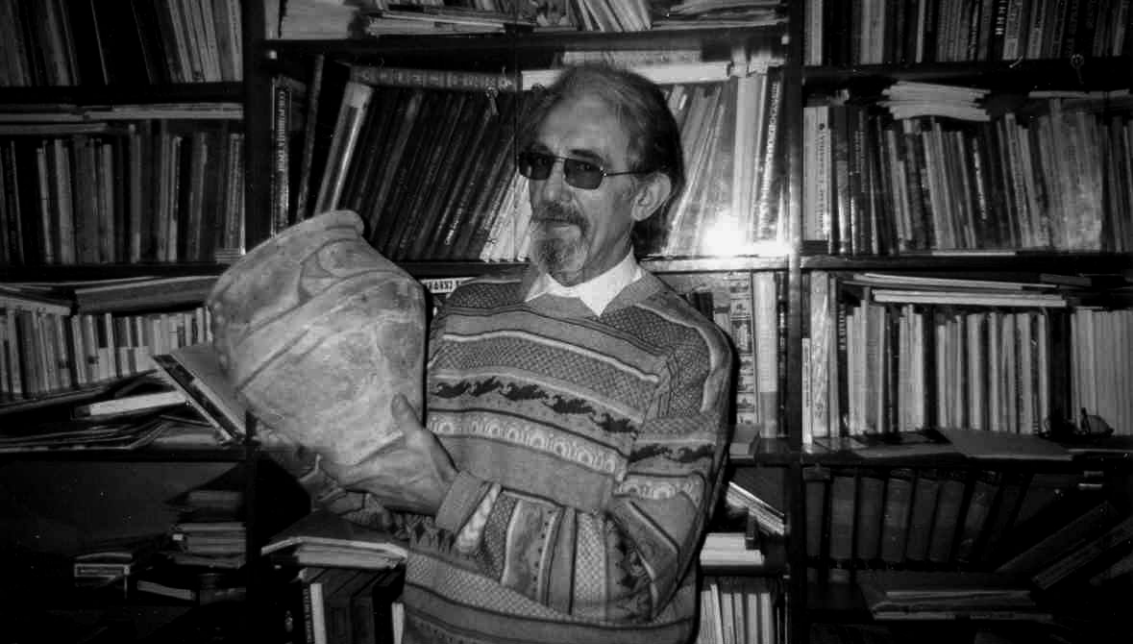
сабатинівської культури (Південно-Українськ - 1989), та міжнародна конференція, присвячена 100-літтю відкриття трипільської культури. Він написав в цей період понад 150 статей, два підручника для студентів (співавтори М.Чмихов та Н.Кравченко), був начальником експедиції, що досліджувала пам'ятки у Полтавській області і вісім років працював на розкопках трипільського поселення у с.Тальянки у Черкаській області. З 1998 року, протягом наступних трьох років, працюючи на посаді заступника директора з наукової роботи Заповідника “Стародавній Київ”, І.Черняков з притаманною йому потребою пізнання, заповзято вивчав історію Києва від найдавніших часів і тепер гордий, що знає її не гірше, за тих, хто зі студентської лави десятиліттями опановував глибини київської історії. Він підготував до видання Археологічну карту Києва, підготував безліч історичних довідок, написав статті, приймав участь у роботі Геральдичної комісії Київради, але головне його дітище – це музей Михайлівського Золотоверхого монастиря і готовий до видання рукопис книги про Архистратига Михаїла – захисника Києва.

Останні роки І.Черняков – виконавчий директор Українського благодійного фонду “Трипілля”. На цій ниві він, як завжди, працює плідно і самовіддано. Ним організовані і проведені дві конференції “Трипільська цивілізація у спадщині України” (2003 р.) та “Трипілля – цивілізаційний вимір” (2005 р.), видано збірник статей, присвячених вивченню трипільської культури в Україні. І тепер глибокі знання і зібрані за довге життя архіви реалізуються у книгах, присвячених історії та видатним історичним постатям. Лише за минулий рік вийшли у світ науково-популярні книги про Путивль, про Вікентія Хвойку. Готові до друку книги про земляка, вихідця села Нова-Слобода, М.Берлінського, славнозвісну пектораль, древні скарби України, Луцький з'їзд монархів Європи, Острів Зміїний. Найближчим часом вийде у світ книга “Що було на місці Одеси” – своєрідна данина пошани Одесі, чудовому місту, у якому 30 років жив і захоплено опановував археологічні і історичні знання І.Черняков.

Одною з його основних життєвих потреб є готовність допомагати завжди і усім, ділитись ідеями, знаннями, досвідом, книжками. Тому він радіє, коли молодші колеги стають одностудентами і ніколи не дорікатиме за те, що наукові погляди різні. Хоч багато аспірантів І.Чернякова успішно захистили дисертації, але його учнями вони себе не вважають, бо не було менторського тону і дистанції – учитель - учень. А поради і ідеї старшого колеги настільки органічно живуть у їхній свідомості, що з часом стають ніби власними. Так продовжується життя, так розвивається наука.

Хочеться побажати Іванові Тихоновичу Чернякову доброго здоров'я, довгих літ, наснаги, аби зреалізувати його творчі плани.

Доктор історичних наук В.Г.Котигорошко
Доктор історичних наук О.В.Сухобоков

І.Черняков у своїй творчій лабораторії.

Рис.2. І.Черняков з колегою і другом Е.Балагурі на кургані у степах біля Одеси.